

Bennett, H. S.

A könyvszakma szabályozása*

Van egy másik kérdés is, amit szükséges megvizsgálni amellet, hogy milyen fokon állt a 16. századi írástudás — a nyomtatás és a könyvkereskedelem szabályozásának különféle módjait. A szabályozásnak két fő oka volt — gazdasági és egyházi, és általában ebben a fontossági sorrendben követték egymást. A nyomtatás kezdeti korszakában nem voltak korlátozások. Az új mesterség szabadon virágzott vagy vegetált, a körülményektől függően. Az 1484-es törvény, amely szabályozta, hogy milyen feltételek mellett űzhetik mesterségüket a külföldiek [*olyan idegenek, akik nem voltak honosítva*] Angliában, teljes szabadságot engedett a nyomdászoknak, könyvkötőknek és másolóknak szakmájuk gyakorlására. Az eredményt láthatjuk, ha megnézzük az angliai nyomdászok jegyzékét a nyomtatás első négy vagy öt évtizedében. Úgy tűnik, hogy Caxton, az oxfordi Thomas Hunt és valószínűleg a szent albansi névtelen nyomdász kivételével az 1513 előtt működő nyomdászok mind külföldről jöttek Angliába. De Worde az elszászi Wörth-ben született, Pynson és W. Faques normandiaiak voltak, W. de Machlinia a belgiumi Mechelenből származott, J. Notary valószínűleg francia volt és így tovább. John Rastell 1513 körül kezdett el dolgozni, és ezután fokozatosan csatlakozott hozzá a hazai nyomdászok egyre gyarapodó testülete, akiket kétségtelenül ösztönzött az a tény, hogy a külföldieket, akár idegenek voltak, akár már letelepedtek Angliában [*denizens: honosított alattvalók voltak*] mind erősebb korlátozásoknak vetették alá. De még így sem járnánk messze az igazságtól, ha az állítanánk, hogy a könyvszakmával bármilyen kapcsolatban álló angliai lakosoknak 1476 és 1535 között a kétharmada volt idegen. A számukat azonban fokozatosan csökkentették, először az összes külföldiekkel szemben alkalmazott egész sor korlátozó intézkedéssel, például az 1515-ös rendelkezéssel, amely kimondta, hogy az Angliában letelepedett külföldi polgároknak kétszeres adót kell fizetniök az uralkodónak, és másodsor olyan törvényekkel, amelyek kifejezetten a nyomdászatot érintették. Így 1523-ban a külföldi nyomdászoknak elrendelték, hogy csak angol inast vehetnek fel, és tilos volt nekik a nyomdában kettőnél több külföldi segédet alkalmazni.

Erről a korlátozásról azonban kiderült, hogy még mindig nem elég szigorú ahhoz, hogy az angliai születésű nyomdászok egyre népesebb tábora megelégedjen vele, és 1529-ben egy új törvény megtiltotta, hogy külföldiek új nyomdát

* Bennett, H. S.: English books and readers 1475 to 1557. Being a study in the history of the book trade from Caxton to the incorporation of the Stationers' Company. (Az angol könyv és olvasója 1475—1557. Bevezetés a könyvkereskedelem történetébe Caxtontól a Stationers' Company megalakulásáig.) 2. ed. Cambridge—New York etc., 1989 [1969], Cambridge University Press. 30—39.

létesíthessenek Angliában, bár azokat, akiknek már volt nyomdájuk, nem tiltotta el a további működéstől. A hálót még szorosabbra vonták 1534-ben, amikor egy újabb, nyomdászokra és könyvkötőkre vonatkozó törvény lépett életbe. A törvény bevezető része (preambuluma) „csodálatosan nagyszámú könyv”-ről beszél, amelyek nap mint nap jönnek az országba az 1484-es törvény óta, „mert kevés volt a könyv és csak kevés olyan nyomdász volt akkor ebben a Királyságban, aki jól tudta művelni és alkalmazni a nyomdászat nevezett tudományát és mesterségét.” A szöveg azzal a kijelentéssel folytatódik, hogy a dolgok időközben megváltoztak, és jelenleg a királyságban „nagy számban vannak [olyan emberek], akik képzettek és gyakorlottak a nyomdászat nevezett mesterségében, és képesek ugyanolyan jól folytatni a nevezett mesterséget, minden részletében, mint bármilyen idegen bármelyik másik királyságban vagy országban”. Az 1484-es törvényt visszavonták, és új záradékok rendelkeztek arról, hogy a külföldiek csak nagyban és nagykereskedelmi áron adhatják el áruikat a született angol nyomdászoknak vagy stacionáriusoknak, bekötött könyveket pedig egyáltalán nem lehetett behozni Angliába [ezzel a hazai könyvkötőket védték]. Hogy életbe lépett ez az új törvény, az angol nyomdászok helyzete megerősödött; már korábban elérték, hogy idegenek nem állíthattak fel nyomdát Angliában, és ezentúl más mint belföldi vagy honosított polgár nem árulhatott a kiskereskedelemben külföldi nyomtatott könyveket. Az angol könyvpiac teljesen a kezükbe került.

Hogy milyen szigorú korlátozást jelentett a külföldiek számára az 1534-es törvény, azt jól szemlélteti, ha megvizsgáljuk, milyen volt a hatása az Angliában könyvekkel kereskedő talán legfontosabb külföldre. Francis Regnault, a híres párizsi könyvkereskedő fia és utódja aktívan tevékenykedett Anglia könyvellátásában (különösen az egyházi szertartáskönyvekkel való ellátásban) mióta csak apja üzletét 1516 után örökölte. Nagy mennyiségben importált könyveket Angliába, és nagyon jól ment az üzlete. 1534 után azonban olyan súlyosnak találta a helyzetet, hogy 1536-ban írt Thomas Cromwellnek, előadta múltbeli tevékenységének egész történetét, és jelezte, attól tart, az angol könyvkereskedők meg akarják akadályozni, hogy a jövőben könyveket nyomtathasson és árulhasson, amit pedig már korábban kinyomtatott, azt el akarják kobozni. Arra kérte Cromwellt, engedje meg neki, hogy továbbra is árulja termékeit, és hozzátette, hogyha bármelyik könyv hibás lenne, azt ki fogja javítani.

Azonban láthatólag nem tudott komoly ígéretet kicsikarni Cromwellből, és két évvel később kihasználta azt az alkalmat, hogy Párizsban egy Biblia-kiadást nyomott R. Graftonnak és E. Whitchurchnek (Coverdale felügyelete mellett), hogy támogatásukat megszerezze. Coverdale és Grafton ekkor a következőt írták Cromwell-nek: „Mivel már hosszú ideje szállított Angliába, több mint 40 éve, mindig olyan könyvekkel látva el Angliát, amelyek a legkeresettebbek voltak, sok könyv maradt még meg nála, mint például angol nyelvű imakönyvek, misekönyvek és hasonlók, amelynek az eladását most teljesen megtiltották neki (a londoni könyvkereskedők céhe), és ez a teljes tönkretételét jelenti. Ezért hát alázatosan kérjük lordságodat, hogy legyen hozzá kegyes és pártolja ügyét, hogy szabadsága legyen neki legalább azt eladni, amit már kinyomtatott, a továbbiakban pedig már

nem nyomtat többet angol nyelven, hacsak nem talál magának angol embert korrektornak.”

De mindez hasztalan volt, és nem tudunk róla, hogy több olyan misekönyvet importáltak volna Angliába, amelyet Regnault nyomtatott. Aligha lehet kétséges, hogy 1534-től kezdve a hazai nyomdászok felülkerekedtek, és a külföldieket lassan, fokozatosan kiszorították.

A Koronát azonban ezeket a törvényeknek a meghozatalánál nemcsak az a szempont vezette, hogy a hazai nyomdászok helyzetén javítson. Az angol nyelvű nyomtatott könyvek behozatalának korlátozása része volt annak a hadjáratnak, amely 1534-ben már teljes erővel folyt az olyan művek ellen, amelyek a katolikus egyházat támadták, vagy Luther és követői tanításait terjesztették. X. Leo már 1520-ban bullát adott ki Luther írásai ellen, és elrendelte, hogy minden ilyen kobozzanak és égessenek el, Wolsey [bíboros] pedig energikusan cselekedett. 1521 májusában, ünnepélyes keretek között, Fisher [püspök] beszéde után, Luthert eretneknek nyilvánították, és műveit nyilvánosan elégették a Szent Pál székesegyház előtti téren álló keresztnél. Ennek ellenére, és a püspököknek az egyházmegyékben folytatott akciói ellenére, a lutheránus könyvek mégis utat találtak Angliába, és olyan nagy mennyiségben terjedtek, hogy az egyházi hatóságok kénytelenek voltak további intézkedéseket tenni. A. W. Reed professzor kutatásai kimutatták, hogy a londoni könyvkereskedőket 1524. október 12-én összehívta London püspöke, és óva intette őket attól, hogy lutheránus eretnekséget tartalmazó könyveket hozzanak be Angliába vagy árusítsanak, és azt mondta, hogy ha új könyveket hoznak be, azt be kell mutatniuk a bíborosnak [Wolsey], a canterbury érseknek, a rochesteri püspöknek vagy neki, mielőtt eladásra kínálják.

Wolsey egy második prédikálási és könyvégetési ceremóniát is rendezett egy esős februári vasárnapon, 1525-ben, és ugyanennek az évnek az őszén London püspöke is újra összehívta a könyvkereskedőket. A parancsai ekkor még szigorúbbak voltak, mint előzőleg. A kereskedők nem foglalkozhattak semmilyen lutheránus könyvvel, sem latinul, sem angolul, és nem is adhattak el külföldről behozott műveket, amíg jóvá nem hagyta Wolsey, Fisher vagy ő maga. Továbbá, semmilyen új könyvet nem lehetett addig kinyomtatni (kivéve azokat, amelyeket már korábban jóváhagyott az egyház), amíg nem engedélyezték. Angliában először korlátozták a nyomdászt abban, hogy megválaszthassa, mit akar kinyomtatni.

Ezt a második figyelmeztetést valószínűleg az tette szükségessé, hogy a forgalomban lévő eretnek könyvek száma egyre nőtt. 1525-ben De Worde-öt felszólították, hogy adja elő mentségét, miért nyomtatta ki a *The Image of Love*-ot, John Gough fordítását, amely állítólag eretnekséget tartalmazott,¹ míg 1526 elején Thomas Berthelet jutott bajba azért, mert kinyomtatta Erasmus három művét fordításban. Itt nem volt szó eretnekségről, de Berthelet elmulasztotta bemutatni a műveket a londoni püspök embereinek, és ezzel kivonta magát az ellenőrzés alól.

¹ Gough-t is vizsgálatnak vetették alá 1528-ban, mert azzal gyanúsították, hogy eretnek könyveket árult. 1541-ben ismét bajba került, ekkor a Fleet patak melletti börtönbe zárták lázító könyvek nyomtatása és terjesztése miatt.

A hatóságok aggodalmát még az is növelte ebben az esetben, hogy tudomást szereztek róla, hogy nemcsak a lutheránus vitairatok terjednek szabadon, hanem Tyndale *Új Testamentum*ának első példányai is nagy számban bejutottak Angliába. 1526-tól kezdve a püspökök eredménytelenül küzdöttek a könyváradat feltartóztatásáért. Warham érseket és Tunstallt, London püspökét ellenfeleik csellel rávették, hogy felvásárolják az *Új Testamentum*okat bálaszámra, és ezzel ők maguk teremtették meg az új kiadások megjelentetésének anyagi alapját. Az *Új Testamentum* behatolt a társadalom minden rétegébe, úgy hogy Norwich püspöke, Nix kétségbeesetten kiáltott fel: „Mostmár meghaladj a erőmet, vagy bármelyik más egyházi emberét is, hogy megakadályozzam [a terjedését], és ha ez még sokáig így megy, végünk van.”

Nix püspöknek egy dologban igaza volt, lehetetlen volt megfékezni a Szentírás behozatalát és olvasását, és 1530 után magán az egyházon belül is sokan felismerték, hogy szükség van anyanyelvi Bibliára. Olyan egyházi emberek, mint Latimer és Cranmer és a Cromwell pártjához tartozó államférfiak támogatásával lépéseket tettek egy olyan anyanyelvi Biblia kiadására, amely [a z egyházi és állami] hatóságok számára is elfogadható. Egy „mindenki számára nyitva álló Bibliá”-ról való gondoskodás útjának szakaszait először Coverdale 1535-ös Biblia-kiadása, azután az ún. Matthew's Biblia, 1537-ben, majd ezt követően az 1539-es Nagy Biblia kiadása jelzi. Az, hogy a világiak hogyan fogadták az anyanyelvi Bibliát, túl jól ismert történet ahhoz, hogy itt el kellene mondani.

De ha a hatóságoknak az anyanyelvi Bibliával szembeni magatartása mutatott is némi változást, ez egyáltalán nem hozta magával a Luther tanításait és az eretnekséget terjesztő angol nyelvű, főleg külföldről behozott nyomtatott könyvek iránti ellenségeségük megenyhülését. Már 1529 márciusában kiáltványt bocsátott ki a király, amelyben betiltott bizonyos könyveket, míg 1530 májusában a püspökök nyilatkozata mennydörgött néhány könyv, például az *A supplicacyon for beggars* (Könyörgés a koldusokért) (Antwerpen, 1529?) ellen, egy királyi proklamáció pedig, a következő júniusban, megtiltotta hét, eretnekségért elítélt kötet terjesztését. És ez még nem volt minden. A király ügynökei buzgón tevékenykedtek otthon is, külföldön is, és az embargó megsértése miatt gyakoriak voltak a letartóztatások. Például Richard Bayfieldet 1531 őszén fogták el, azzal vádolták, hogy tiltott könyveket hozott be Angliába, és még ugyanabban az évben, december 14-én meg is égették. Sok másit is a hatóságok elé hurcoltak ebben az évtizedben, rákényszerítették őket, hogy esküvel fogadják meg, nem olvasnak többé tiltott könyveket, és hogy beszolgáltassanak minden ilyen irodalmat.² Sokan a Németalföldre menekültek, de még ott sem voltak biztonságban. Tyndale-t egyik helyről a másikra — Kölnbe, Marburgba, Hamburgba, Antwerpenbe — üzték, VIII. Henrik kiadatását kérte, és mikor ezt megtagadták, terveket szöttek az elrablására.

2 Például 1531-ben Michael Lobley vett néhány eretnek könyvet Antwerpenben, és hazatért velük Angliába. Hamarosan arra kényszerítették, hogy esküvel fogadja meg, nem olvas ilyen könyveket többé. Ugyanebben az évben a cambridgei Segar Nicholsonnak is kellemetlenségei voltak, mert eretnek könyveket találtak nála, míg John Rowenak penitenciát kellett tartania, mivel angol nyelven árulta az *Új Testamentum*ot.

Végül valaki elárulta, és [V.] Károly császár vetette börtönbe, majd megfojtatta és máglyán megégetette Vilvorde-ban, 1536-ban.

Egy egész sor további kiáltvány követte az előzőket, és a csúcspont az 1546. július 8-i proklamáció volt, amely általában megtiltotta a reformerek, Bale, Becon, Barnes, Coverdale, Frith, Joye, Tracy, Turner és Tyndale összes írásainak olvasását. VI. Edward trónralépése sem hozott semmi javulást a cenzúra buzgó híveinek fékentartásában, Mária fanatikus vakbuzgósága pedig még tovább rontotta a helyzetet, és vagy húsz protestáns szerző műveinek behozatalát tiltották be.

Az ilyen eszközök alkalmazása a külföldi eretnek könyvek terjesztését veszélyes és nehéz vállalkozássá tette. Angliában a londoni püspök 1526-ban kezdeményezett gyakorlatát folytatták továbbra is. Az eretnek könyvekről rendelkező 1538-as kiáltvány kimondta, hogy semmit nem lehet kinyomtatni, amíg a Titkos Tanács vagy ügynökei előzetesen meg nem vizsgálták és nem engedélyezték a könyveket. Ettől fogva a *Cum privilegio regali ad imprimendum solum* (királyi privilégiummal a (mű) kizárólagos kinyomtatására) kifejezés kezdett feltűnni a könyvek végén, mintegy biztosítékot adva arról, hogy eleget tettek a törvénynek. Viszont az olyan nyomdászok, akiknek erős volt a vallásos hite, készek voltak kockáztatni, és álnéven és hamis impresszummal nyomtak néhány könyvet a belföldi piacra. Így például Melanchthon *A very godly defense, defending the marriage of preistes* (Egy nagyon istenes védőbeszéd, amely a papok nősülését támogatja) (1541) című művét az ipswich-i John Oswen betűivel nyomták, annak ellenére, hogy az állt benne, hogy a lipcsei Oszlopos Udvarból (*Upright Hoff of Leipsic*) került Angliába, és három olyan könyv, amelyen nincs feltüntetve a nyomdász neve, és mind azt állítja magáról, hogy Wesel-ben nyomták, valójában Londonban készült. Coverdale-t megbotránkozttatta, hogy mennyi olyan könyv volt forgalomban, amely alkalmas volt arra, hogy a király alattvalóinak lelkét megfertőzze. Az állította, hogy sok ilyen könyvet és egy nagy „halom utálatos pápista könyvet” fogott el Newburynél 1539-ben, és azt kérdezi Cromwelltől, „megégettessem-e ezeket a pápista könyveket a piactéren álló Keresztnél, vagy nem?” Richard Graftont börtönbe zárták 1541-ben, mert kinyomtatta Melanchthon egyik levelét, a *Hat Cikkely* (Six Articles) ellenére, és soha többé nem engedték, hogy Bibliákat nyomtasson. Azután 1543-ban a Titkos Tanács újabb akciói következtek a törvénytörtő nyomdászok ellen. Áprilisban nyolc nyomdászt börtönöztek be „törvénytelennek tartott könyvek nyomtatásáért”, és csak két múlva engedték őket szabadon, mikor kötelezték magukat, hogy őszintén bevallják, milyen „könyveket és balladákat vásároltak az elmúlt három évben, és mit adtak el nagyban, és milyen kereskedőkről tudják, hogy gonosz tartalmú angol könyveket hoztak be a Királyságba”. Néhány nappal később huszonöt másik könyvkereskedőt utasítottak arra, hogy hasonló viszonzószívességet tegyen szabadon bocsátásáért cserébe. Az 1538-as kiáltványt, amely megkívánta, hogy a könyveket publikálás előtt jóváhagyták a Titkos Tanács vagy ügynökei, megismételték 1549-ben és 1551-ben, míg egy kicsit később, Mária azt követelte meg alattvalóitól, hogy „ne nyomtassanak ki semmilyen könyvet, szöveget, balladát, verset, közjátékot, elbeszélést vagy értekezést ... hacsak nincs külön engedélyük őfelségétől írásban ugyanezek számára.”

Az ezekben az években gyakorolt, egyre szigorúbbá váló ellenőrségnek volt egy másik célja is — politikai, nemcsak vallásos. Attól kezdve, hogy [VIII.] Henrik szembehelyezkedett a pápával, szükséges volt hogy a Korona mindent elkövessen, ami csak hatalmában állt, hogy a király új helyzetét és álláspontját elfogadtassa és megmagyarázza. Nagy mennyiségű brossúra és röpirat, olyanok, mint St. German vagy Richard Morison írásai, jelent meg. Ismételten támadták azt a nézetet, hogy [a pápa elleni] lázadás bűnös lenne, a pápa [angliai] jogait változatos módokon utasították vissza és tették nevetségessé, tudós értekezésekben és népszerű traktátusokban egyaránt, és a Koronának a politikai eszmékkel és vallásos ideológiával kapcsolatos pontos álláspontját gondosan kifejtették olyan művekben, mint például a *The Institution of a Christian Man* (A keresztény ember oktatása) (1537), stb. Röviden, a könyvszakmát aktívan felhasználták a Korona célkitűzéseinek érdekében folytatott erőteljes propagandahadjárat támogatására.

A nyomtatás szabadságának további korlátozását láthatjuk abban a gyakorlatban, amely főként Edward és Mária uralkodása alatt alakult ki, hogy privilégiumokat adtak egyes nyomdászoknak. A nyomtatás kezdetétől fogva mindig voltak olyanok, akiknek a Király Nyomdása címet adományozták, és akik azt a kiváltságot élvezték, hogy ők nyomtathatták ki a királyi kiáltványokat, és más olyan anyagokat, amelyeket a Korona megkövetelt tőlük. Az első királyi nyomdász, Peter Actors a „Király Stacionáriusá”-nak nevezte magát (1485),³ de 1503-ban egy olyan nyomdász követte, aki valóban nyomdászként működött, William Faques, aki a „Király Nyomdása” (Printer to the King) címet vette fel, és példáját követték utódai is — Richard Pynson (1508), Thomas Berthelet (1530), Richard Grafton (1547), John Cawood (1553) és Cawood és Richard Jugge együtt (1558).

Az a gyakorlat, hogy kizárólagos nyomtatási jogokat adtak bizonyos kiadványfajtákra, valószínűleg onnan eredt, hogy Grafton és Whitechurch kizárólagos pátenst kapott az egyházi szertartáskönyvek nyomtatására. Ez 1544. januárjában történt, és 1547-ben Reynolde Wolfe-ot tették meg a Király Nyomdászának a latin, görög és héber nyelvű könyvek nyomtatására, 26 shilling és 8 penny évráradékkal. Ez a privilégium (monopólium) sokkal kevésbé volt jövedelmező, mint amit a szertartáskönyvekre adtak, mert az ezeken a nyelveken nyomtatott könyvek száma még nagyon alacsony volt. 1549. január 16-án John Oswen kapta meg VI. Edwardtól azt a privilégiumot, hét évi időtartamra, hogy szertartáskönyveket és tankönyveket nyomhasson „walesi Hercegségünk és a hozzátartozó határvidék alattvalói számára”. A következő néhány évben még néhány pátenst adtak ki. T. Gaultiernek 1550-ben megengedték, hogy francia nyelvű misekönyveket jelentessen meg, míg 1552-ben hasonló pátenst kapott R. Tottel a jogi könyvekre. Ugyanebben az évben John Day megkapta azt az értékes jogot, hogy ő nyomtathassa az angol katekizmust és ábécés könyvet — ezt a privilégiumát még 1580-ban is energikusan védelmezte. A következő évben John Waylandet mint az anglikán imakönyvek és az összes [keresztény] felekezet imádságos könyvének egyedüli nyomtatására szóló értékes pátenst tulajdonosát látjuk viszont, és John

³ A stacionárius ekkor kereskedő vagy kereskedő és kiadó volt, a lényeges vonása az, hogy maga nem nyomtatott, nem is volt sajtója.

Cawood, aki Mária trónralépésekor Grafton helyére került a királyi nyomdász posztján, megkapta a Wolfe-tól visszazálló pátenst is a latin, görög és héber művek nyomtatására.

Az ilyesfajta privilégiumok (monopóliumok) nyilvánvalóan hasznos, állandó ellenőrzést tettek lehetővé a Korona számára különféle kiadványfajták, különösen — mint bizonyára feltűnt már — az egyházi szertartáskönyvek és az elemi vallásos oktatást szolgáló tankönyvek felett. Ez ebben korban talán még nem jelentett komoly hátrányt a kiváltságokkal nem rendelkező nyomdászok számára, de kezdete volt egy olyan privilégium (monopólium)-rendszernek, amely majd sok baj forrása lesz a jövőben.

Ilyen helyzetben és ilyen szabályozásnak alávetve folyt a könyvnyomtatás ebben a korszakban.